

Kirste Paltto

Kirjoja saameksi?

Käsittelen tässä lukunurkassa kolme saamenkielistä romaaniani *Guhtoset dearvan min bohccot* (suom. *Voijaa minun poroni*), *Guržo luottat* (suom. *Juokse nyt naalinpoika*) sekä *Nasttit muohtagierragis* (suom. *Tähtiä hangella*). Lopuksi kerron, miksi kirjoitan saameksi. Mainitut kolme romaaniani olen kirjoittanut pitkällä aikavälillä ja niiden ilmestymisvälikin on pitkä: ensimmäinen osa ilmestyi 1987, toinen 1991 ja kolmas 2007. Ne kuvaavat saamelaisten lähihistoriaa.

Kuva: Gerry Ilvesheimo

Saamenkielisen kirjan kustannusvaikeuksista kertoo se, että *Voijaa minun poroni* ilmestyi ensin suomeksi 1986, ja se, että saamenkieliset kirjat ovat kolmen eri kustantajan julkaisemia. Kaikki kolme kirjaa on julkaistu suomeksi edesmenneen mieheni Eino Kuokkasen kääntämänä: kaksi ensimmäistä julkaisi Oulussa toiminut Pohjoinen ja kolmannen on Norjan saamelainen Davvi Girji Ås kustantanut digikirjana. Romaanisarjan toinen osa *Guržo luottat* on käännetty myös saksaksi nimellä *Zeichen der Zerstörung*. Ensimmäinen osa *Voijaa minun poroni* oli Finlandia-pakintoehdokkaana 1986.

Romaanisarja kuvaa saamelaisten elämää yhteiskunnallisten murrosten aikana syrjäisen Rievanjärven rannalla jossakin Saamenmaassa. Ensimmäisen kirjan alussa eletään aikaa ennen toista maailmansotaa. Päähenkilö Johanaksen henkisenä kasvuympäristönä on Rievanjärven ympäristö ja oma perhe, iki-ihana Magga-ahkku ja naapurissa leskeksi jäänyt Hansa, jonka oma poika on lähtenyt jonnekin onneansa etsimään. Rievanjärven kiistaton esi-isä, suuren porolauman omistaja ja vaarallisen noidan Harmaakarvan voittaja on Biehti, joka otti Harmaakarvan silmän ja talletti sen sisnapussiin. Ennen kuolemaansa Hansa antoi sisnapussin (*sisna* = karvaton, parkittu poronnahka) Johanakselle. Harmaakarvan silmä pysyikin Johanaksen rintataskussa romaanisarjan viimeiselle sivulle asti. Se lohduttaa ja neuvoo Johanasta, auttaa muistamaan menneitä sukupolvia ja opettaa luottamaan omaan maahan ja itseensä.

Kirja loppuu evakkoon lähtöön.

Toisessa kirjassa palataan sodasta ja ryhdytään rakentamaan elämää ”uusin silmin” – tässä tarkoitan sodan aiheuttamia muutoksia ja evakkoajan kokemuksia Pohjanmaalla. Se kuvaa Rievanjärven elämää sekä sodan aikana että sen jälkeen, evakkoaikaa, kotiin paluuta. Sodan aikana saksalaisia oli kirkonkylällä ja moni nuori rakastui saksalaiseen tai ”puuhasteli” kuten sanottiin saksalaisten sotilaiden kanssa. Ihmisistä on tullut hartaampia kuin ennen sotaa ja he kulkevat ahkerasti lestadiolaisissa seuroissa. Johanas on rakastunut Elle-Risteniin, saarnamiehen tyttäreeseen.

Kolmannen kirjan tapahtumat sijoittuvat 60-luvulle: moottorikelkka on tuloillaan ja koko poronhoito on siirtymässä koneaikaan. Päähenkilö Johanas on ensimmäisen kirjan alussa pikkupoika ja viimeisen kirjan lopussa aikuinen mies, jolla on kouluikäinen tytär, Bigga-Elle. Tytär on lahjakas mutta häntä pilkataan koulussa *biganelleksi* (’purutupakka’ siihen aikaan). Kirkonkylän koulussa ei tykätä saamelaisista, ja Bigga-Elle onkin kieltänyt isäänsä ja muita sukulaisiaan tulemasta koululle saamenpuvuissa. ”Uusi aika” näkyy tässä kolmannessa kirjassa monin tavoin. Bigga-Ellen perhe tekee valituksen koululle pilkkaamisesta, Hansa (Johanaksen veli, joka on opettajaseminaarissa) tapaa serkkunsa Norjan puolella. He keskustelevat saamenkielen asemasta ja laativat päättäjille kirjelmän asian parantamiseksi. Mutta kirjelmä jää lähettämättä – ei ollut vielä aika nousta edistämään saamelaisten oikeuksia ja kieltä. Romaanisarja päättyy, kun Rievanjärvelle on tulossa häät ja Johanaksen rintataskussa on yhä mahtavan noidan Harmaakarvan silmä.

Saamenkielisen kirjan ja kirjoittajan haasteet

Nämä kolme romaaniani juontavat juurensa aikaan, jolloin elin Tenojoen rannalla ja kuulin paljon tarinoita ja muisteluksia. Olin 18-vuotias, kun lähdin pienestä kylästä Inarin kristilliseen kansanopistoon. Tenon varrella vaikutti siihen aikaan Teanupaktiniminen nuorisjärjestö, joka herätteli saamelaisnuorisoa taistelemaan kielensä ja elinolojensa puolesta. Tuolloin minäkin ”löysin” saamelaisuuteni ja kansanopistossa huolestuin saamenkielen asemasta. Kun sitten 1965 lähdin opettajaseminaariin Tornioon, koin lähdön irtirepäisyksi omasta kielestä ja kulttuuristani. Olen syntynyt puhtaasti saamenkieliseen perheeseen ja vasta kansakoulussa oppinut suomenkielen. Sen oppiminen ei tuottanut vaikeuksia, mutta muutto yksikieliseen vieraaseen ympäristöön Tornioon oli alussa vaikeaa. En tahtonut tottua tarkkaan minuuttiaikatauluun enkä vanhanaikaiseen suomalaiskansalliseen opettajaseminaarin henkeen. Aloin miettiä saamenkielisen romaanin kirjoittamista. Mielessäni oli vanha nainen, joka kertoi minulle millainen saamelainen maailma on ennen ollut. Pieniä juttuja päiväkirjaan, tapahtumia, tunnelmia, ihmisiä, muistoja, tarinoita, muisteluksia – kaikki siihen aikaan suomeksi. Jälkeenpäin vaihdoin kirjoituskielen saameksi ja olen kirjoittanut lähes kaikki kirjani saameksi. Näitten kolmen romaanin välillä kirjoittelin novelleja, lastenkirjoja, runoja,

näytelmiä, suomenkielisiä artikkeleita erilaisiin lehtiin. Esimmäinen kirjani julkaistiin 1971 ja olen nyt kirjoittanut yli kaksikymmentä kirjaa pohjoissaameksi.

Olen kirjoittanut kaikki kolme romaaniani pohjoissaameksi. Pelkästään Suomessa on kolme eri saamenkieltä, koko Saamenmaassa peräti yhdeksän. Pohjoissaame on kielialueista suurin, mutta kovin pieni verrattuna esimerkiksi ruotsin kielialueeseen. Lukijoita on siis aika vähän ja kun ottaa huomioon, että saamea on koulussa opetettu vasta muutamia kymmeniä vuosia, niin vanhempi väki ei pysty lukemaan kirjaa äidinkielellään. Saamenkielistä kirjaa siis myydään minimaalisen vähän – ei ainakaan miljonääriksi pääse sillä työllä! Täytyy olla sitkeä ja peräänantamaton ja luottaa saamenkielten jaksamiseen tulevaisuudessakin. Ja ennen kaikkea täytyy luottaa heihin, jotka vielä puhuvat, kirjoittavat ja lukevat saamea.

Suomi on kitsaasti jakanut kustannustukea saamenkieliseen kirjallisuuteen, joten suurin osa kirjoista on julkaistu Norjan Saamessa. Jos saamenkielinen kirja on käännetty, niin ainakaan Suomessa ei ole ollut kovin innostuneita käännösten julkaisijoita. Suomenkielisiä käännöksiä kuitenkin löytyy, ja Turun kirjamessujen (tänä syksynähän teemana on Saamenmaa ja Kustavi) tiimoilta ilmestyy useita, jotkut kirjailijoiden itsensä kustantamina.

Saamenkielinen kirjailija saa vähän palautetta omalta kansaltaan. Vaikka kirja luetaisiinkin, pienen yhteisön takia sitä on vaikea kritisoida niin, ettei loukkaisi sukulaistaan tai tuttavaansa eikä toisaalta antaisi liian liikaa mahdollisuuksia ylpistymiseen. Suurin osa suomalaisista taas ei tiedä saamelaiskirjallisuudesta mitään, eivät osaa sitä kaivata ja vielä vähemmän reagoida. Vaikka saamenkielistä kirjallisuutta on jonkin verran julkaistu useilla euroopan kielillä, saamenkielinen kirjailija on sittenkin kuin paksun muurin takana. Usko ja rohkeus ovat monesti koetuksella. Monet ovat kirjoittaneet kirjansa suomeksi (esimerkiksi. Siiri Magga-Miettunen, Ante Aikio, Niilo Aikio ym.), mutta itse en ole katsonut aiheelliseksi vaihtaa kieltä, vaikka ”tie tähtiin” olisikin saattanut aueta.

Toisaalta tiedän, että koska pohjoissaame on äidinkieleni, osaan parhaiten kirjoittaa sillä kielellä, vaikka kansakoulunopettajan päästötodistukseen sainkin pyöreän kympin suomenkielestä. Olen myös hyvilläni, että pohjoissaamea lukeavat henkilöt (ja ennen kaikkea lapset!) koko Saamenmaassa Ruotsissa, Norjassa ja Suomessa pystyvät lukemaan kirjojani alkukielellä Pohjoismaiden rajoista huolimatta. Ja toivoa sopii, että Turun kirjamessujen ansiosta Suomen kustantajat kiinnostuvat enemmän saamenkielistä kirjoista ja ovat tulevaisuudessa aktiivisempia julkaisemaan niitä.

Kaksi katkelmaa romaanista *Násttit muohtagierragis* (suom. *Tähtiä hangella*):

Máreha suhttan geahčastat galkasattai duohkut deikke, finadii bás Lásse, Márehis ja de darvánií láhttái. Son rabastii njálmmi dadjan láhkái juoidá, muhto de lasmmihiiđe čohkut lagamus stuolu ala. Son čohkkái hárdut guvrril, uhccin ja ránisin.

– Manamat Máret bás Lássiin kámmárii. Ja govčča vel uvssa, gohčui Sofe.

– Ánte lei dá manimus áiggiid dego guovtte áimmu gaskkas, hállagodií Donbeal-Máret. – Alo leigga riidaleamen Eilain iige mus lean ávki mannat gaskii. Livččen mun galgan áddet, go dat dan gobmeguovvža báibmagodii. Muhto lea dat ovdal go hállan duššiid. Leigson datge ožžon kranáhtáčiiggima oaivái soadi áigge? Livččen munge ánsašan nuppelágán eallima go dán. Vuos Olle-rohkiin digaštallat ja de Áslat-rieuin geahččalit. Ja dál vel Ánte...

– Miihbat dasa lea šaddan? Sofe sihkkarasttii bás Lásse sága.

– Na jámii. Áiddo riņgejedje, Donbeal-Máret snuđdogodií, sihkkodii čalmmiid ja nisui njuni. – Buohkat dán guovllus gáddet, ahte mun ledjen bahkkemin Olle eamidin. In, in dal de áigon mun deikke. Mus lei badjebárdni jo gehččojuvvon. Olle osttii mu áhččerohkis, nuoramus nieida go ledjen. Mávssii moadde oskkusáni ja moadde gisura. Biigán, iežas beaggima ja riggodaga gaskaoapmin Olle mu válddii. Oskunieida oskualbmái!

Donbeal-Máreha ámadadju romui ja šlunddui vurrolagaid. Su jienas lei sihke vaši ja moraš, go son jotkkii:

– Mun rohkadallen Ipmilis Ántte alcesan boaresvuoda dorvun. Muhto mo geavai?

Áslat-rieihu jo roasmmohuvai soadis ja šattai dikšui. Iige Áslat-rieihu goassige lean nu bahá áhčasis jo Ánte. Olle lei dakkár, ahte dat garradii buohkaid. Go vel Sunnáge. Donbeal-Máret oaččui okto snuđđut, nissut ja hállat. Sofe ii jienádan.

– Ja Eila... Dat leamašan álo gearggus duššiid čierut. Álggos ii gierdan oppa rávvema, vaikke mun dábalaš jienain hállen. Ja áitto go Ánte... Ánterohki, Donbeal-Máret čierui ábusin, – Go ain bodii ruovttus finadit, de moatte diimma geažes jo gullui snuđđumin. Lávií muhtimin dušše rádnát, go olbmot bohtet, vaikke mii dal jo láviimet geahččalit dasa suomastit dalle álggos go bodii, danin vai datge juoidá livččii ádden. Ja leahan dat dál jo oahppan, ii leat nu garragállot go álggos čájetti. Oahpai dál barguidege ja min vieruide.

– Dán jávregáttis gal eai farga leat earát go leaskkat, váidalií Donbeal-Máret. –

Njeallje leaska jo! Áibbas dego livččii giinu garutan oppa báikki. Donbeal-Máret čuožžilií, dollii uksagevjií ja geahčai Sofe guoktái.

– Ártet go Ipmil ferte nu lossadit ránggástit ovdal go čalmmit rahpasišgohtet. Jurddaš man guhká miige letne ásan dan jávrrí guovttegeažes. Eatge leat olus deaivvadan.

Mobat dal náges sáhtta eallin mannat ránjážiid gaskkas?

Mo...? Orrot dat olbmot sáhttimin vaikke mo...

Donbeal-Máret guvrulii ruoktot. Son lei ollásiit vajáldahttan bás Lásse.

– Vuoi dan Ánte-doana, šuohkihii Sofe ja smiehtastii, miison dat daid olbmuid bilidii? Manin dat eai máhttán eallit? Ledjeho bahávuoinjhat vai mat, mat čakje olbmo sisa ja borre siskkoža dego máđut? Vai olbmo iežas luondu, mii bijai láhttet su dego ealásii agálaččat dan máilmmes? (Paltto 2007, 460–462.)

Maaretin suuttunut katse poukkoili sinne tänne, käväisi pikku Lassessa ja Maaretissa ja pysähtyi sitten lattiaan. Hän avasi suunsa sanoakseen jotain mutta lysähtikin istumaan lähimpään tuoliin. Hän istui hartiat kumarassa, pienenä ja harmaana.

– Menehän, Maaret, pikku Lassen kanssa kamariin ja pane ovi kiinni, – Sofe.

– Ante oli viime aikoina kuin muissa maailmoissa, aloitti Tuonpuolen-Maaret. – Aina riiteli Eilan kanssa, eikä minun auttanut mennä välin. Olisi minun pitänyt ymmärtää kun se siitä karhusta alkoi jankata. Mutta on se ennenkin puhunut tyhjää. Liekö hänkin saanut ranaatinsirpaleen päähänsä. Olisin minäkin ansainnut toisenlaisen elämän. Ensin Ollen kanssa piti kinastella ja sitten Aslak-rievun kanssa yrittää. Ja nyt vielä Ante...

– Mitä hänelle on sattunut?

– No kuoli. Juuri soittivat.

– Minä rukoilin Jumalalta Antea vanhuuteni turvaksi. Mutta miten kävi? Aslak-riepu jo vammautui sodassa ja joutui hoitoon. Eikä Aslak koskaan ollut niin paha isälleen kuin Ante. Olle oli sellainen että kovetti kaikki. Kun vielä Sunnankin.

Tuonpuolen-Maaret sai nyyhkiä, niistää ja puhua rauhassa. Sofe oli hiljaa.

– Ja Eila... Aina ollut kerkeä turhia itkemään. Aluksi ei kestänyt edes neuvoja vaikka minä tavallisella äänellä puhuin. Ja kun Ante... Ante-vainaa, itki Tuonpuolen-Maaret valtoimenaan, — tuli kotona käymään, niin jo muutamana tunnin päästä kuului Eila nyyhkiä. Ja joskus kun ihmisiä tuli, Eila vain murjotti, vaikka me silloin alussa yritimme sille suomastaa jotta jotain olisi ymmärtänyt. Ja onhan se jo oppinut, ei ole niin kovapäinen kuin alussa näytti. Oppi talon töihin ja meidän tavoille.

– Tämän järven rannalla ei ole pian kuin leskiä, valitti Tuonpuolen-Maaret.

– Neljä leskeä jo! Ihan kuin joku olisi kironnut koko paikan.

Tuonpuolen-Maaret nousi lähteäkseen, tarttui ovenriipaan ja katsoi Sofeen.

– Kumma kun Jumalan pitää niin kovasti rangaista ennen kuin silmät avautuvat. Ajattele miten kauan mekin olemme asuneet tämän järven kahden puolen. Emmekä ole paljon tapailleet. Miten elämä voi mennä sillä lailla naapurusten kesken?

Miten...? käväisi Sofen päässä. Tuntuvat ne ihmiset voivan vaikka miten...

Tuonpuolen-Maaret lähti laahustamaan kotia kohti. Hän oli kokonaan unohtanut pikku Lassen.

– Voi sitä Ante-parkaa, huokasi Sofe ja mietti mikä näitä ihmisiä pilasi. Miksi eivät osanneet elää? Pahathengetkö vai mitkä ne luikersivat ihmiseen ja jäytivät hänen sisustaa kuin madot? Vai ihmisen oma luontoko pani käyttäytymään niin kuin eläisi ikuisesti tässä maailmassa? (Paltto 2013, 236–237; suom. Eino Kuokkanen.)

Go soai beasaiga Májanjoga ala, Johanas ribahii nohkkat.

Son niegadii iežas vuodjimin Guommešduoddaris Nástegálluin. Son lei beassamin go Annásbávtti lusa, go Elle-Risten njoamihii geresii su báldii.

”Johanas! Mun bohten viežžat du!”

Elle-Ristena divgagávnnas goaikkui dego liegga geasseavtti manimus arvečalmmit.

Elle-Risten dollii Nástegállu Biehti geađggi guvlui. Oatnelanbottas soai leigga dan luhte.

”Oainnatgo, mo Biehti geađgi geahččá ija guvlui? Dat geahččá ija guvlui danin, go suollagat lávejit bohtit ihkku. Geađgi fákte amas giige váldit čiegaid. Muhto mun lean ožžon lobi. Lean ožžon lobi váldit beaivváža ja mánu gierdduid. Lean ožžon lobi.”

Elle-Risten lávkii bávtti báldii ja njahkalii bávte guvlui. Son ozai juoidá bávte vuolde. Ja nu son jo doalai guokte čuovgi gierddu giedas.

”Gea! Geasa lea addojuvvon lohpi, dasa ii geava moge!”

Johanas ballagođii, dasgo báifáhka lei bihkaseavdjnat iige son oaidnán Elle-Ristena, dušše guokte čuovgi gierddu: unnibu ja stuorába. Nubbi lei dego mánu suonjar, nubbi fas dego beaivváža suonjar. Gierddut bohte lagabuidda ja Elle-Ristena liekkus jietna gáidadii su balu.

”Mánu gierdu lea munnje ja beaivváža gierdu dutnje”, šuoñihii Elle-Ristena jietna. Seammás idistii mánnu oidnosii ja Elle-Risten čuočui Johanasa ovddas badjeloivviid činadan.

”Váldde don beaivváža gierddu! gohčui son ja geigii dan Johanassii. – Don geahččat dan čáda boahštevaš beivviide, odđa dáhpábusaide, odđa olbmuiide. Mun fas geahčan ovdežii, mánu váriide, mánu luottaide, mánu silbaláiggiide.”

Doarggatgiedain Johanas válddii gierddu, go ii duostan biehttalitge. Elle-Ristenis sogui amas fábmui, mii lei seammás galmmas ja liekkas. Son loktii Johanasa gieda nu ahte son sáhtii geahččat gierddu čáda.

Johanas oinnii beaivváža báitimin muohtavári bajábealde. Vári vulobealde lei jávri, man jieņa mielde váccii son ieš. Elle-Risten idii su báldii ja vehá mátkki soai vácciiiga báldalagaid. Muhto Elle-Risten dego suddagođii ja loahpas jávkkai. Giinu amas nissoniid ihtališgođii oidnosii.

Elle-Risten dollii čavga su čaabáii, geahčai fiskessuonjar čalmmiinis sutnje.

”Vuolgu! Váldde iežas gierddu fárrui, mun válddán fas iežan gierddu”, avžžui son ja su jietna lei dego livččii bohtán jieņa vuolde. (Paltto 2007, 336–337.)

Kun he pääsivät Majavajoelle, Johanas torkahti.

Hän uneksi ajavansa Morsiotunturista Tähtiotsalla. Hän oli saapumassa jo Annankivelle kun Elle-Risten liehahti ahkioon hänen syliinsä.

”Johanas! Minä tulin hakemaan sinua!”

Elle-Ristenin tiukunauru putoili kuin lämpimän sadekuuron viimeiset pisarat. Elle-Risten ohjasi Tähtiotsan Piehtin kivelle. Hetkessä he olivat siellä.

”Näetkö miten Piehtin kivi katsoo yön suuntaan? Se katsoo yön suuntaan siksi kun varkaat tapaavat tulla yöllä. Kivi vahtii jottei kukaan veisi kätköjä. Mutta minä olen saanut luvan. Olen saanut luvan ottaa auringon ja kuun kehrät!”

Elle-Risten astui paaden viereen ja kumartui sitä kohti. Hän etsi jotain paaden alta. Ja piteli sitten kahta hohtavaa kehrää käsissään.

”Katso! Sille jolle on annettu lupa, hänelle ei käy mitenkään!”

Johanakseen tarttui pelko, sillä äkkiä oli pikipimeää eikä hän nähnyt Elle-Risteniä, vain kaksi hohtavaa kehrää: pienemmän ja suuremman. Toinen oli

kuin kuun säde, toinen kuin auringon. Kehrät lähenivät ja Elle-Ristenin lempeä ääni vaimensi hänen pelkonsa.

”Kuu kehrä on minulle ja auringon kehrä sinulle”, soinnahti Elle-Ristenin ääni. Samassa tuli kuu näkyviin ja Elle-Risten seisoi Johanaksen edessä juhlapuvussaan.

”Ota sinä auringon kehrä” käski hän ja ojensi sen Johanakselle. ”Sinä katsot sen läpi tuleviin päiviin, uusiin tapahtumiin, uusiin ihmisiin. Minä taas katsontaiseen, kuun vaaroille, kuun poluille, kuun hopealangoille.”

Vapisevin käsin Johanas otti kehrän kun ei rohjennut kieltäytyä. Elle-Ristenistä huokui outo voima joka oli samalla kylmä ja lämmin. Hän nosti Johanaksen käden niin että saattoi katsoa kehrän läpi.

(Paltto 2013, 260–262; suom. Eino Kuokkanen.)

Lähteet

Paltto, Kirste 1987. *Guhtoset dearvan min bohccot*. Kautokeino: DAT.

Paltto, Kirste 1986. *Voijaa minun poroni*. (*Guhtoset dearvan min bohccot*, 1987) Suom.

Eino Kuokkanen. Oulu: Pohjoinen.

Paltto, Kirste 1991. *Guržo luottat*. Utsjoki: Gielas.

Paltto, Kirste 1993. *Juokse nyt naalinpoika*. (*Guržo luottat*, 1991). Suom. Eino

Kuokkanen. Oulu: Pohjoinen.

Paltto, Kirste 2007. *Nasttit muohtagierragis*. Karasjoki: Davvi Girji.

Paltto, Kirste 2013. *Tähtiä hangella*. (*Nasttit muohtagierragis*, 2007). Suom. Eino Kuok-

kanen. Karasjoki: Davvi Girji.